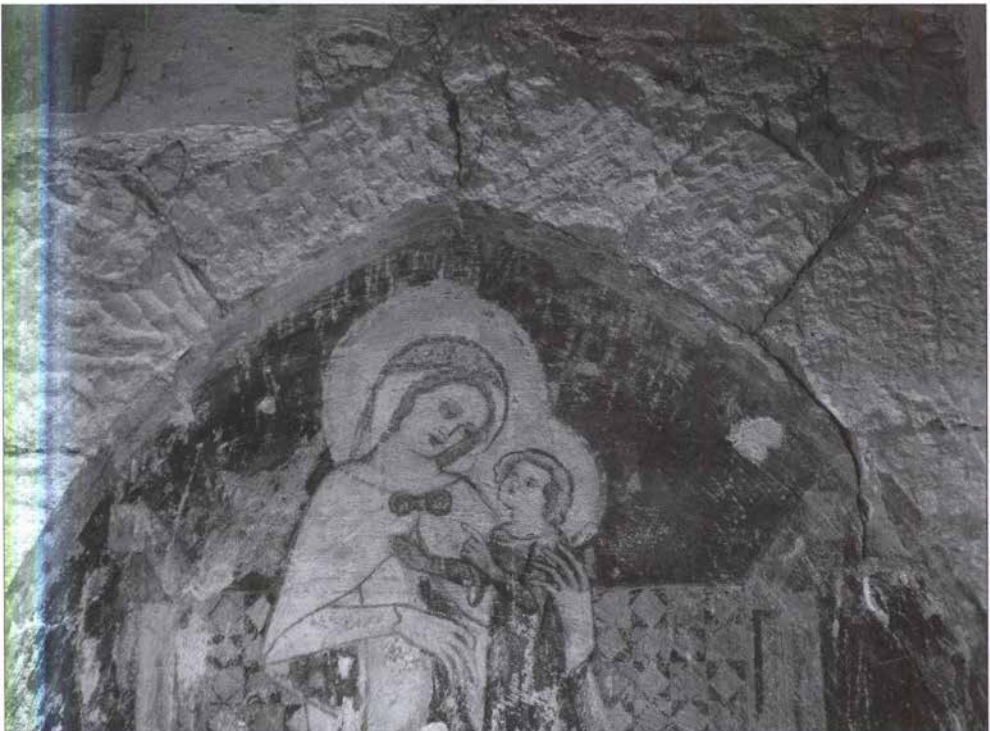

ÚJONNAN FELFEDEZETT KÖZÉPKORI FALKÉPEK PEST VÁROS PLÉBÁNIATEMPLOMÁNAK FŐHELYÉN

2010 Húsvétjára készülve, a szentély tisztasági festése közben, a keleti falon, a templom tengelyében, a hatalmas, hármasszoros, mérműves gótikus ablak alatt, mintegy három méter magasságban, újkori téglasorral elfalazott 1x1 méteres fülkében, remekmű gótikus freskó tűnt elő, amely a trónoló Madonnát ábrázolja a Gyermekkel. (1. kép). A feltárást és restaurálást Derdák Éva festő-restaurátorművész végezte.¹ A fénylő kék, azurittal festett háttér előtt, a csúcsíves záródású, – eredetileg faragott kő baldachinnal koronázott – fülkében, a képsíkkal párhuzamosan elhelyezett, egyenes záródású, támlás trónuson, kissé jobbra fordulva látjuk ülni az Istenanyát. Baljával

1. Trónoló Madonna, freskó, részlet
Budapest, Belvárosi főplébánia templom, fotó: Derdák Éva

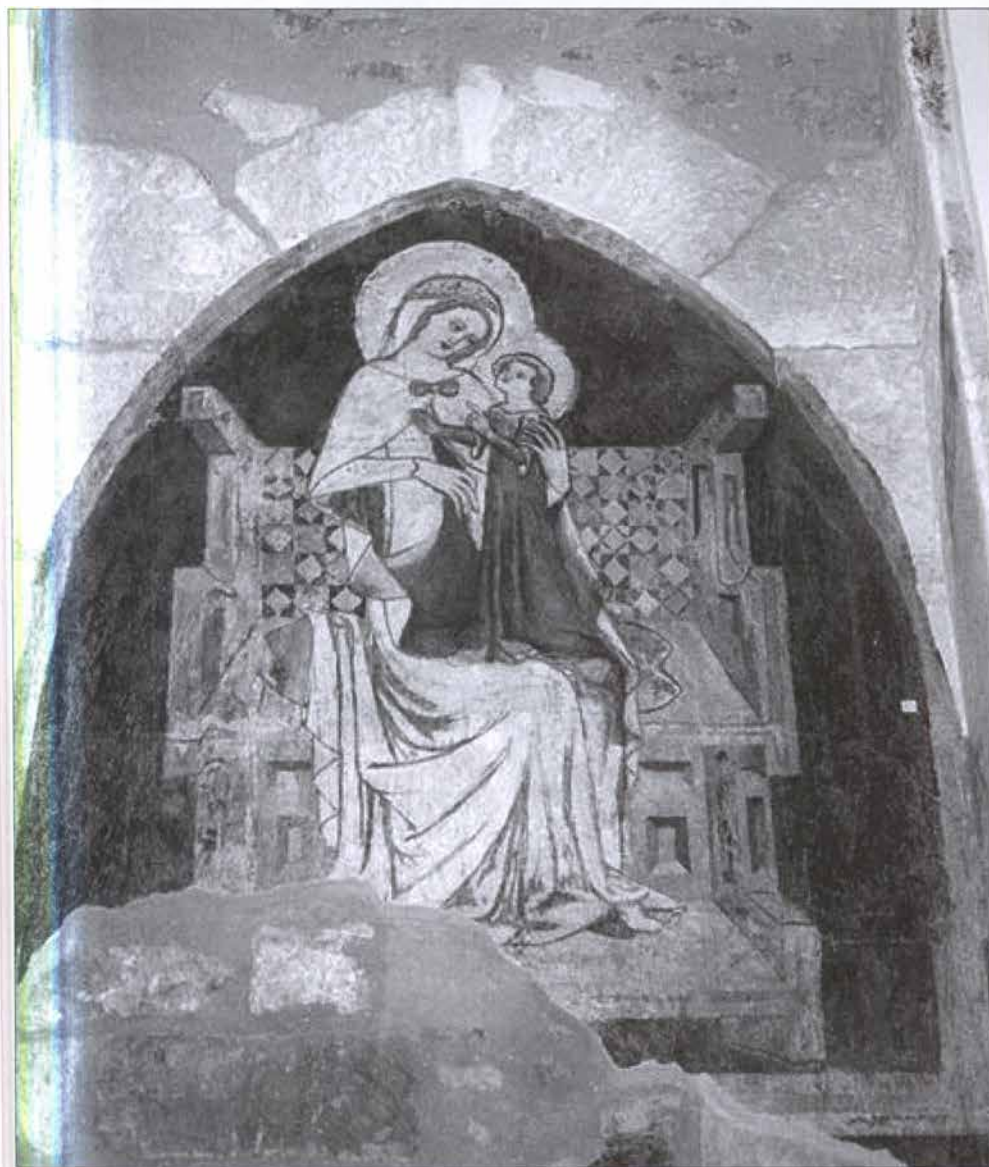
magához öleli a térdén álló, hosszú kék ruhát viselő gyermekét, akivel bensőséges kapcsolatot mutat. Az egymás felé forduló, egymásra figyelő arcok és a beszédes gesztusok végtelen boldogságot sugalló, élénk párbeszédet sugároznak.

A felületet a feltáráskor hét rétegben meszelés fedte. Ezek eltávolítása után, az ábrázolás kopottan tűnt elő. Inkább csak a freskótechnikával készült első réteg maradt fenn, a nedves vakolatba bearcolt körvonalak, és azok mentén a rőtbarna festékekkel színezett kompozíció. A freskó secco technikával készült eredeti felülete elpusztult, így, ma már nem állapítható meg, hogy a Madonna és hosszú uszályval végződő, gazdagon redőző, díszes ötvösmű csattal összefogott palástjának milyen volt a színe, mert azt elvesztette, és jelen állapotában fehér. De a bélés színe megmaradt, amely élénk kék, éppen úgy, mint a Madonna testre simuló hosszú ujjú ruhája, a *cotte*. E felett kétoldalt ívesen lekanyarított mellényt, *surcot ouvert*-t visel az Istenanya, amely ugyancsak fehérén tűnt elő a feltáráskor. A Madonna arcát vállra omló, hullámos szőke haj keretezi, amely fölé rövid fátyol borul. Fejét korona ékesíti, amely eredetileg festett ékkövekkel díszített lilimos dísz lehetett. Mind az anya, mind a gyermek nyaka szabadon van, a széles, íves kivágású ruha felett. A Gyermek egybeszabott, élénk kék, – azurittal festett, – hosszú ruhája, a deréktől lefelé függőleges, mély redőkben bővül, és kis uszályban végződik.² Mindkettőjük arcát nagy körívű, széles dicsfény övezi, amelynek fehér színe, úgy mint a palást, a ruha és a fátyol ugyancsak alapozás. A trónus vízszintes egyenessel záródó hátlapjára kék alapon, színes geometrikus mintával – csúcsára állított rombuszok és négyzetek váltakozásával – díszes trónkárpit borul. A trónust két karfa övezi, amelyet egymáshoz kapcsolódó függőleges és vízszintes hasábok képeznek. A karfát és az előoldalt négyzetesen bevésztet tagozatok gazdagítják, amelyek festett intarziadíszítésnek tűnnek. A trónus perspektivikus ábrázolása két nézetre épül, a padozatot és a dobogót felülnézetből, míg a függőleges tagozatokat előlnézetből mutatja be a művész. A trónust – a jelenlegi állapotban – a sárgák-pirosak-barnák különböző árnyalatai színezik. A trón támlája felett, a fekete alapozású, mély kék, *azurit háttér* előtt, magasan, deréktől felfelé, kiemelkedik az Istenanya és a gyermek kissé alulnézetből ábrázolt, megnyújtott alakja. A Madonna a trónusra helyezett két piros párnán ül, s erre borul a palást uszályának vége.

A kép művészi megjelenítése kiemelkedő színvonalú! Erre utal a mesterien felépített, levegős, tiszta kompozíció, a formák tökéletes rajza, a vonalak lendületes könnyedsége, dekoratív ritmusa, de legfőképpen a mélyen érzékeny kifejezés. Az anya és a gyermek élénk párbeszédét, közvetlen kapcsolatát – a beszédes tekintetek egymásba fonódása mellett – a gesztusok, a gyermek kezének kedvesen figyelmeztető mozdulata mint jelbeszéd jeleníti meg. A két-két kéz remekművű, dekoratív rajzának zenei ritmusa különösen figyelemre méltó. (2. kép) A trónus határozott, kemény mértani formáival övezett, légiesen könnyed, eszményi szépségű, gazdag gondolati tartalmat sugárzó Madonna-ábrázolás kivételes tehetségű művész alkotása, kvalitása az európai gótikus művészet legjelesebbjei közé emeli.

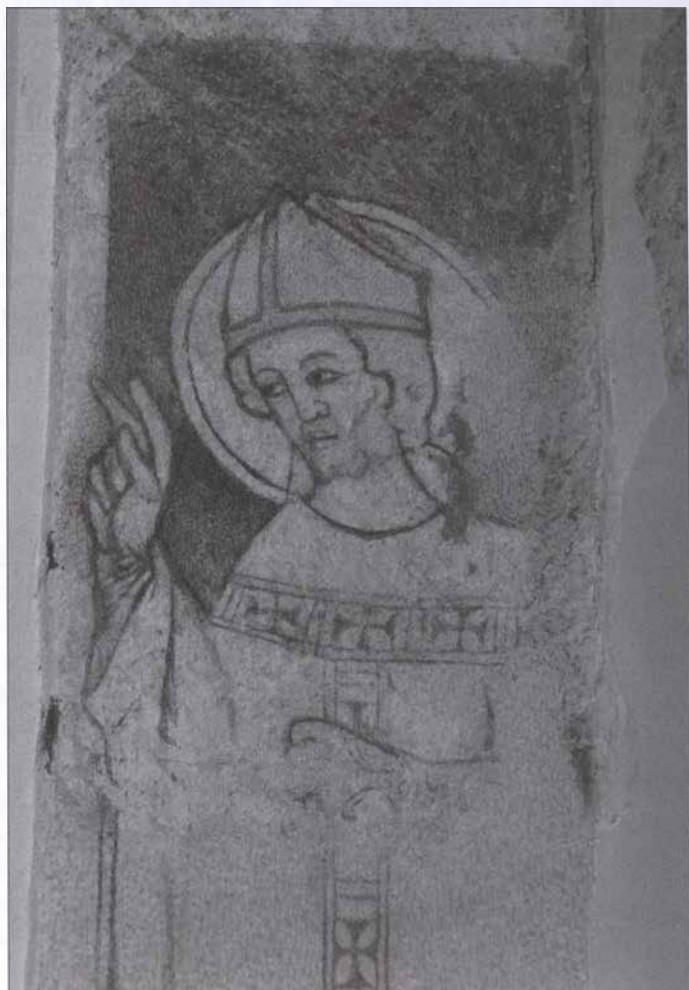
A Madonna-freskót a mélyebb, korábbi fülkét lezáró falra festették. A festett tró-

nus dobogója alatt már elpusztult a freskókép folytatása, ill. lezárása, így jól látható a másodlagos, részben festett kövekből épült fal. A mélyebb fülke északi falán, 2010 márciusában még egy freskó előtűnt a Madonna-képnél korábbi rétegben. Ez egy, a fülkéből kifelé forduló, álló *püspökszent* ábrázolása, (3. kép) amely közvetlenül a kváderköves falra, a meszelés fölé készült. Az ábrázolást felül és baloldalt egyenes vonalú, fehér sáv keretezi. A püspök casulát és felette palliumot³ visel, fejét püspök-süveg fedi és dicsfény övezi. Mindkét kezén fehér kesztyű. Jobbjával áldást ad,

2. Trónoló Madonna, freskó

Budapest, Belvárosi főplébánia templom, fotó: Derdák Éva

3. Püspökszent, freskó

Budapest, Belvárosi főplébánia templom, fotó: Derdák Éva

Szent Lajos király és Kasztíliai Blanka királyné zsoldároskönyvének miniatúráival (Párizs, Bibliothèque de l’Arsenal, Ms. 1186. folio 1). Ez nem meglepő jelenség, amelyet 12–13. századi Magyar Királyság és Franciaország közvetlen dinasztikus, politikai és egyházi kapcsolatai magyaráznak. A francia ciszterci és premontrei kolostorokból a magyar királyok által hazánkban alapított rendházak munkálkodása következtében a francia kulturális és gazdasági kapcsolatok jelentősen kibővültek. A dinasztikus szálak is megerősödtek a 12. század második felétől, amikor Béla herceg, aki – mint ismeretes – I. Mánuel bizánci császárnak Alexiosz néven trónörökös-jelöltje volt, majd III. Béla néven magyar király (1172–1196) lett. Béla a francia királyi családból és rokonságából házasodott (Chatillon Anna, Capet Margit). Jövedelme, az

három első ujját fel-tartva, balját maga elé emeli, ezzel valószínűleg a hosszú, aranyozott püspökbotot tartotta. Ennek alapozása lehet a piros színezésű sáv a fej baloldalán. Az ábrázolás csak háromnegyed alakban látszik, a további rész elpusztult. Az arc, a jobbkező és a süveg kevés hiányzó részét a restaurátor retussal egészítette ki. A háttér szürkés-fekete színezése feltehetően a kék szín alapozása. Az ábrázolást a 13. század végi, dekoratív gótikus stílusban, fehér alapon fekete ecsetrajzzal jelentette meg a biztos kezű, jeles művész. (4. kép) A kiemelkedő művészi színvonal e művet – akárcsak a Madonnát – a kor európai művészetének első sorába állítja.

A kép stílusa a 13. századi francia festészet legjelentősebb emlékeivel rokon, így IX.

1185. évi kimutatás szerint felülmúlta a francia és az angol király jövedelmét. Ennek hitelességét a legújabb kutatás is igazolta.⁴ A Magyar Királyság nemzetközi tekintélye tovább fokozódott fia, II. András keresztes hadjárata, és ennek második felesége, Jolánda de Courtenay révén.⁵

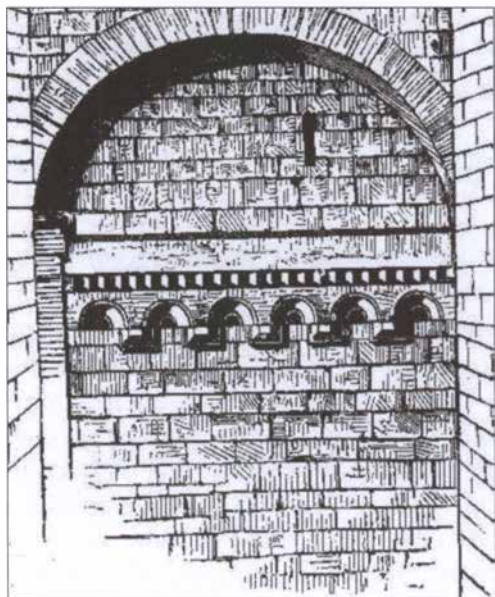
Pest város jelentősége a Magyar Királyságban, a 13. század elejétől már kétségtelen. Itt volt az országon átvezető nemzetközi kereskedelem útvonalában a legalkalmasabb révátkelőhely a Dunán. Az itt kialakult kereskedelmi és kézműves központ politikai szerepét fokozta, hogy királyaink évszázadokon keresztül a közeli Rákos mezején tartották a haza sorsát meghatározó országos gyűléseket.

Pest város középkori topográfiájának és történetének meghatározása nem könnyű feladat, mivel a régészeti kutatást megnehezíti a későbbi korok nagyfokú beépítettségé. Történeti forrásaink is igen szűkszavúak és hiányosak. A régészek csak leletmentő ásatásokra szorítkozhatnak az egyes építkezésekhez kapcsolódóan, de ennek ellenére, a Budapest Történeti Múzeum régészeinek köszönhetően egyre biztosabban rajzolódik ki előttünk Pest város múltja. Ki kell emelnünk itt elsősorban *Irásné Melis Katalin*⁶ sok évtizedes munkásságát, továbbá Zádor Judit és Kovács Eszter kiváló kutatásait. A régészet is igazolta a kortárs történeti forrásokat, amelyek már a 13. század első felében is kiemelkedően gazdag városnak írják le Pestet. Erre számos bizonyíték adódik. Rogerius mester *Siralmas Énekében* megrendítő tudósítást ad Pest város 1241. évi pusztulásáról, amelyben leírja hogy a tatárok felégették, romba döntötték pompás templomait és palotáit, „*magna et ditissima Theutonica villa quae Pesth dicitur*”-ként említi Pestet.⁷ *Spalatói Tamás* esperes ugyancsak nagy városnak nevezi: „*Pestum erat maxima villa*” és „*devenit ad villam magnam quae sita est super ulteriorem ripam Danubii nomine Pestum.*”⁸ Pest város központja a pesti vár volt a Duna közelében, amely az egykor ugyancsak a révet védő római castrum helyén állt. A római castrum délkeleti falára épült Pest város *plébániatemploma* a Nagy-boldogasszony tiszteletére. Ez a templom, feltehetően, már 1000 körül működő egyház volt. Minden valószínűség szerint, az 1046-ban vértanú-halált szenvedett Gellért csanádi püspököt, István király kedvelt főpapját is ide temették, amint ezt az életrajzok egyöntetűen említik.⁹ Jóllehet a dunai rév mindkét oldalán kiala-

4. A püspökszent freskó restaurálás közben

Fotó: Derdák Éva

5. Román kori falrészlet a pest belvárosi főplébánia templom déli toronyában

Rómer Flóris rajza

kult települést Pestnek nevezték, de „Boldogságos Szűz temploma” csak a balparti Pestnek volt. A 12. század végén az átvonuló kereszties seregekkel kapcsolatban is említik Pest templomát. 1207-ben II. András király Erzsébet lányát – Charles de Montalambert gróf forrásokon alapuló életrajza szerint¹⁰ – itt keresztelték, és 1211-ben nagy pompával itt tartották eljegyzését a türingiai fejedelem fiával.¹¹ A 13. századi említések közül figyelemre méltó, hogy 1225-ben a pesti plébános igényt tartott a pesti rév tizedére. 1227-ben már Pest esperesét is említik, akit Ellu-nak hívtak.¹² A plébániatemplom a 12. század végén és a 13. században már monumentális román stílusú bazilika volt, erre utal a délnyugati torony belső falán fennmaradt pompás, magas kváderköves fal az egykori párkányzattal, amelyet félköríves vakárkádor és fűrészfogsor díszít.

Fellette keskeny ablak töri át a falat. (5. kép) Ezt a magasszínvonalú építészeti-köszöbrázi részletet Rómer Flóris már 1864-ben felfedezte, és ismertette a *Pesti Napló*ban.¹³

Pest középkori városának további két jeles koldulórendi temploma is volt a 13. század első felében. A *domonkosok temploma* és kolostora már a tatárjárás előtt nagyméretű erősség volt, a Váci utcai barokk templomtól kissé délre, a Szerb utca környékén állt. A történeti adatok szerint ezt az 1220-as években alapította Besenyei Mihály és felesége Anasztázia, fia György valamint Kenderes Balázs. Ennek építése 1231-re be is fejeződött. 1233-ban II. András király oklevele említi a „domus fratrum Praedicatorum”-ot.¹⁴ Bánfi Buzát, az egykori horvát bán 1233-ban, mint szerzetes a levelét „Datum apud Pest”-ként keltezi, és függőpecsétjén domonkos rendi szerzetes ábrázolása látható. A tatárok 1241-ben felgyújtották a nagyméretű, megerősített kolostort, és az odamenekült tízezer embert nagy kegyetlenséggel gyilkolták le.¹⁵

A *ferencesek* pesti temploma és kolostora a város keleti részén, a Rákos mezejére vezető fő út mentén, a Hatvani kapu közelében – feltehetően a mai templom helyén – épült, még a 13. században. A rákosi országgyűlések előtt a Veni Sancte-t rendszerint ebben, a Szent Péter tiszteletére szentelt templomban tartották.

A tatárok dúlása után a város hamarosan újjáépült. 1244-ben IV. Béia már megújítja a város korábbi, 1231. évi kiváltságlevelét. Ugyancsak 1244-ből ismerjük a plébánia Ákos nevű papját, aki IV. Béla király udvari káplánja volt.¹⁶ A 13. század második felében már ismét működött a közelben a domonkosok és a ferencesek temploma és kolostora. Szent Margit, IV. Béla király lánya, a nápolyi legenda szerint¹⁷ az előb-

bíben állítottatott oltárt Szent Miklós tiszteletére. 1254-ben az akkor már európai hírű budai domonkos kolostorban tartotta a rend a generális káptalanját. 1268-ban említik Pest északi határán Új-Bécs települést, a mai Váci és Petőfi Sándor utcák között, amely a korábbi Bécs nevű városrész újjáépítésére utal.

1256-tól a királyi udvar végleg átköltözött Esztergomból a pesti plébániatemplommal szemközti, a Duna jobb oldalán emelkedő magaslatra, amit Új-Budának neveztek. Ettől kezdve a Duna jobb partjának települései gyorsabban fejlődtek, de Pest városa továbbra is megőrizte gazdasági jelentőségét és ehhez kapcsolódó kulturális szerepét. 1308. november 7-én a pesti domonkos kolostorban – „*in loco Praedicatorum prope civitatem Pestensem*”¹⁸ választották meg Magyarország királyává Károly Róbertet, Árpád-házi – Itáliában „Magyarországi”-nak nevezett – Mária, nápolyi királyné unokáját, és itt tartották az ünnepélyes Te Deum-ot Gentile pápai követ részvételével.

A pesti plébániatemplom, bár a váci püspökség területén állt, de mint kiemelt egyház, parochia exempla – közvetlenül az *esztergomi érsek* fennhatósága alá tartozott, aki a királyi udvar első embere volt az uralkodó után. 1317–1320 között a pesti plébános Concilinus, ő 1318-ban 24 budai márka jövedelemről ad bevallást.¹⁹ Péter pesti plébános bevallása alapján 1332-ben a plébánia jövedelme 40 márka volt.²⁰ Ez a tény, vagyis hogy a plébánia jövedelme 1318–32 között, 14 év alatt majdnem a duplájára emelkedett, arra utal, hogy a város ezekben az években jelentősen meggazdagodott. Ez is egyik forrása lehetett a templom megújításának, s – feltehetően – a *Madonna-freskó* elkészítésének is, az 1330-as években.

Az újonnan feltárt pesti *Madonna-freskó* a gótika érzés- és gondolatvilágát sugározza, annak művészi formanyelvét idézi, a püspökszent ábrázolásánál néhány évtizeddel későbbi időből. A *Madonna*-képen megjelenő, az anya és gyermeke közötti szeretetteljes intim párbeszéd gesztusa a ferences és a domonkos lelkiségben bontakozott ki a 13. században. Képzőművészeti ábrázolása a 14. század elején francia ösztönzésre, már egész Európa gótikus művészetének fontos eleme. Az itáliai képzőművészetben Giovanni Pisano (+1319) szobrain, Duccio (+1319) és műhelye képein jelentkezik először, majd az itáliai trecento festészetben Simone Martini (1284–1344) és a Lorenzetti fivérek (+1348) festészetében. Az anya és a gyermek kéztartása, mozdulata Simone Martini ábrázolásaival rokonítható, amelyeknek jeles példái a Pisai *Poliptichon* (1319–20), az *orvietói Madonna* (1322–23), a bostoni Gardner Múzeum *Madonnája* (1328–30) vagy a firenzei Museo Horne *Madonnája* (1326–28). Idézhetnénk továbbá az Assisi Szent Ferenc bazilika alsó templomából a Szent Erzsébet-kápolna oltárkép-freskóját, amelyet Simone Martini a nápolyi király, Bölcs Róbert (1309–1343) és édesanyja, Magyarországi Mária nápolyi királyné megrendelésére készített az 1310-es években. A Madonna itt, a pesti képhez hasonlóan, bensőségesen mély érzellemmel jelenik meg, Szent István és Szent László magyar királyok között. A Lorenzetti fivérek művei közül Pietro Lorenzetti arezzoi poliptichonját (1320) és a sienai karmeliták egykori oltárképét (1328–29. Siena, Képtár) is említhetjük párhuzamként a pesti freskóhoz. Ezek a példák csak a felfogásában és

6. Néksej Demeter (+1338), Károly Róbert király tárnokmesterének megrendelésére készült pompás Biblia iniciáléja

Washington, Library of Congress, II. 18 recto

egy-kezes kézmozdulatokban rokonok a pesti képpel. Az ismert 14. századi itáliai Madonna-ábrázolásokon, amelyeknek Dorothy Shorr művészettörténész 35 típusát gyűjtötte össze, nem találkozunk azzal a pesti képen látható ábrázolással, amelyen a gyermek a bal mutató ujjával gesztikulálva, magyarázó mozdulattal fordul az anyja felé.²¹ A mintegy 5–7 évesnek tűnő gyermek nem simogatja az édesanyja arcát, nem csókolja, nem is simul hozzá, hanem mintegy oktatja őt, amit magyarázóan felemelt balkezeének ujja jelez.²² A jobbával is anyja felé fordul, megérinti, és amellyel talán almát nyújtott az új Évának.

A hazai művészetünk 14. századi Madonna-ábrázolásai a képzőművészet minden műfajában – táblakép, falkép, kódex-miniatúra, szobrászat, pecsétek, ötvösművek, miseruhák, stb. – őrzik ezt az ábrázolási típust. A Nemzeti Galéria kiállításán a szlatvini, és a toporci I. Madonna-szobrok, továbbá Erzsébet királyné ezüst-zománc házioltára (New York, Metropolitan Museum), valamint a nagyőri Madonna, Nagybánya város 14. századi pecsétje, stb. jól képviselik ezt a lírai felfogású ikonográfiai típust.

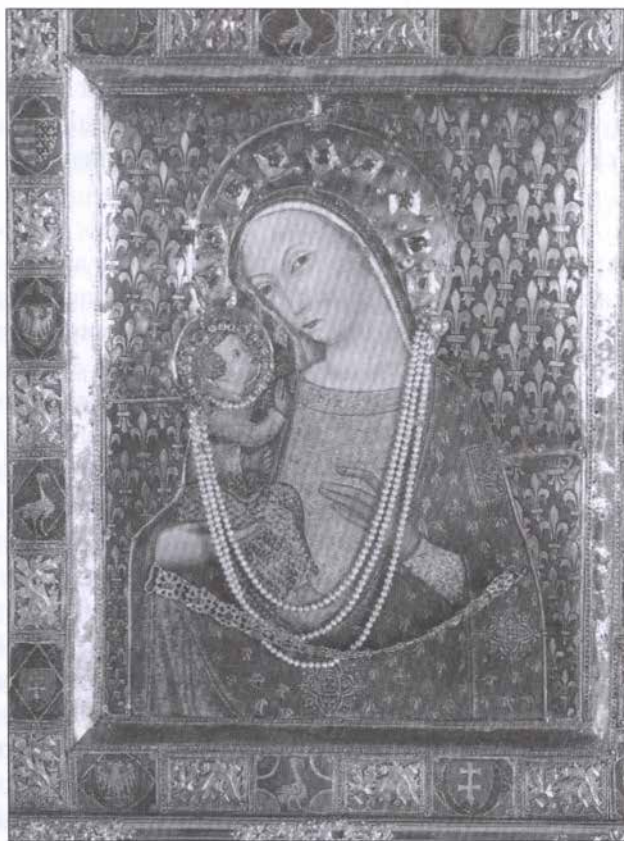
A hazai festészeti ábrázolások közül a pesti freskóhoz igen közel álló Madonna a gyermekkel ábrázolást látunk – többek között – Néksej Demeter (+1338), Károly Róbert király tárnokmesterének a megrendelésére készült pompás Biblia egyik miniatúráján (Washington, Library of Congress, II. kötet 18 recto oldalán). Ez az Énekek Énekének O-iniciáléja a trónoló Madonnát ábrázolja, a térdén álló pirosruhás gyermekkel. (6. kép) A gyermek az „Osculetur” szót illusztrálva csókolja az édesanyját. Az ószövetségi zsidóság Jahvének és a választott népnek a viszonyát látta Salamon

és Sulamit szerelmében. Az egyházatyák ezt a szerelmi kapcsolatot Krisztusra és Egyházára vonatkoztatták. Az Egyházat az „anya és szűz” megjelölés alapján Szűz Máriával azonosították.

Nagy Lajos királyunk Mária-kegykép ajándékai, amelyeket az európai nagy zarándokhelyek templomainak adományozott, így a Máriazellben (7. kép), Aachenben és Czestochowában ma is nagy megbecsülésben lévő magyar kegyképek, jelentős hatással voltak a kor művészetére.

A pesti Madonna freskó trónusának építészeti felépítése is külön figyelmet érdemel. Az egyenes vonalú hasábokból tömören építkező, a térbeliséget határozottan érzékeltető trónus-architektúra méltóképpen szolgálja az Istenanya kiemelését. Áttekintve a trónus-ábrázolásokat a kortárs európai festészet különböző területein, a kódexek miniatúráképein, a táblakép és freskófestészet emlékein, a 14. század első felében gyakran találkozunk *rokon*, de nem azonos ábrázolási formákkal, Franciaországban – Jean Pucelle-nél, és André Beauneveu-nél éppen úgy, mint Itáliában, főképpen Toszkánában. Ez utóbbiak közül gondoljunk az 1300 körüli *Cecília oltár* középképére (Firenze, Uffizi) és a *Cecília oltár* mesterének budapesti képére (Szépművészeti Múzeum, ltsz. 10.).

S említhetnénk Città di Castello plébánia-templomának oltárképét és e mester köréhez tartozó, a 14. század elejéről való képeket, továbbá Nardo di Cione: *Utolsó ítéletének, Paradiso* freskójának trónus-ábrázolását a firenzei Santa Maria Novella templomban (1350-es évek), vagy Ambrogio Lorenzetti és Jacopo del Casentino táblaképét a Szépművészeti Múzeumban (ltsz. 7793, 22). Venetóban Guariento, Altichiero falképein, továbbá a Vatikáni Szent Péter Bazilika 1330-as években Giotto által festett főoltár képén (Vatikáni Múzeum), továbbá a sienai dóm Duccio által tervezett hatalmas üvegablak-tondóján (1287–1288) látunk rokon trónus-ábrázolást. Említhetjük még a Keresztény Múzeum kis umbriai trecento képét (Poldi Pezzoli-

7. Madonna

Máriazell, Kincstár, Nagy Lajos király ajándéka, 1350–60.

díptichon mestere, 1310 körül), vagy akár Tommaso da Modena festményeit az 1340–60-as évekből.

A hazai 14. századi festészetünkben a pesti trónushoz közel álló, tömör, zárt formájú trónusarchitektúrával az ország legkülönbözőbb területén találkozhatunk. A könyvfestészetben Nekcsei Demeter már említett Bibliájának 5. verso oldalán a trónoló Krisztus igen hasonló trónuson fogadja Nekcsei Demeter és felesége Garai Katalin templom-felajánlását. (8. kép)

A magyar királyság Károly Róbert-kori, udvari könyvfestészetének további fennmaradt jeles emlékei az 1330 körüli Anjou-legendárium (Vatikán, Párizs, Szentpétervár) és a Budapesti Egyetemi Könyvtár Dante-kódexe ugyancsak a pesti plébánia-templom freskójával rokon szerkezetű trónus-, illetve épület-ábrázolásokat őriznek.

Az 1360-as években festett *Képes Krónika* (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár) címdoldalának trónusarchitektúrája már gazdagabban tagolt, összetettebb és áttörtebb szerkezetű, jóllehet ugyancsak geometrikus formákból építkezik. A pesti freskókép trónus-ábrázolása korábbi időszakra vall, és más stílus-körhöz tartozik.

A 14. századi falképelemek a Kárpát-medence egész területén megőrizték a pesti *Madonna*-freskó trónusával rokon kiképzésű trónusok képét: Rimabrézo, Karaszók, Zsegra, Lócse, Petőszinye, Gerény, Almakerék, Kiszombor, Velemér, Bántornya, stb. Az utóbbi két emlék-együttesben, amelyek Johannes Aquila 1373 és 1389 évi alkotásai, e tróntípus késői, hazai emlékeit látjuk. Ezt követően a 15. század elején a német-újvári *Fonó Mária* (Budapest, Magyar Nemzeti Galéria) trónusa is ezt a trónustípust fejleszti tovább az internacionális gótika szellemében.

A tanulmány tárgyát képező mindkét freskó a középkori Pest város plébániatemplomában van, az eredeti helyén, annak a gótikus szentélykörüljárás csarnokszentélynek a keleti záró falán, amelyről a művészettörténet mindeddig azt tartotta, hogy Zsigmond király korában, a 15. század elején épült a korábbi, románkori hajóhoz. A falképek fenti stílusvizsgálata alapján azonban kétségtelen, hogy a templom szentélyének a freskókat hordozó zárófala, és az abból nyíló „fülke”(?) Zsigmond király uralkodásánál korábbi, már a 13. században is megvolt, vagyis a templom hossza már ekkor a maival azonos volt, 55 méter. A háromhajós, 30 méter széles, két homlokzati tornyos bazilika a Duna pesti partján, már a méretével is jelezte jelentőségét.

A két freskóképet tartalmazó fülke a szentély főhelyén, a keleti falon, a hatalmas három-osztású ablak alatt, a templom kiemelt kultuszhelyére enged következtetni, amint a Pest város 18. századi metszetein látható *kis kápolna* is, a templom-szentély keleti oldalán. Erről a kápolnáról azonban az egykori plébános, a kitűnő történész Némethy Lajos a templomról írt monográfiájában nem tesz említést. Arról azonban igen, hogy az 1716, 1722. évi tűzvészek hatalmas pusztításai után a városi tanács elhatározta, hogy Szent Flórián tiszteletére kőszobrot emel.²³ A jeles, életnagyságú szobrot – amely ma is áll – Hörger Antal budai szobrász 1723-ban el is készítette, és a szentély külső zárófalán helyezték el, ahol ez ma is látható. Ez a hely éppen a *Madonna*-freskó fülkéjének külső fala. A szobor statikai megerősítése végett került sor a szobrot tartó kőfalnak a templomtérbe néző oldalán, az akkor már meszeléssel

8. Néksei Demeter (+1338) bibliája

Washington, Library of Congress, II. kötet, 5 verso

elfedett *Madonna-freskó* alsó részének megrongálására. A templom-szentély külső, keleti oldalán 2010. év végén megkezdett régészeti kutatás, feltehetően fényt fog deríteni az egykori fülke, esetleg az ott állt kápolna létére. A freskó alatt, a szentély-körüljáró főhelyén, a főoltár mögött Némethy Lajos Mária-oltárt említi, a templom lelképásztori szolgálatát 1702–10 között végző jezsuita lelkészek naplója alapján. Ebből idézi az 1703 évi feltámadási körmenet leírását, amelyet a nagy szél miatt bent tartottak a templomban. A körmenet a Szent Sír kápolnából – ma Jézus Szíve-kápolna – indult, és a Szent Flórián kápolna – ma Máriazelli kápolna – felé haladt, onnan a főoltárt megkerülték, és a *Szűz Mária oltára mellett elmenve* visszajöttek a Szent Sír kápolnáig. Innen pedig a „középútra” térve a főoltárhoz vonultak.²⁴

1703-ban, tehát, a főoltár mögött volt egy Mária-oltár. S most előtűnt a pompás, gótikus *Madonna-freskó* egy fülkében, amely egykor ennek az oltárnak az oltárképe lehetett. 1703-ban bizonyára barokk kép függött az elmeszelt freskó felett. A bevezetőben említettük, hogy e fülke korábban mélyebb volt, és annak az északi falán álló püspökszent freskója látható. Kit ábrázol ez a püspök-szent? Már a feltárás első pillanatában felmerült Szent Gellért püspök neve, aki a Duna túlsó oldalán szenvedett vértanúhalált 1046-ban, és a történeti források, valamint a hagyomány szerint „a következő napon Pesten a Boldogságos Szűz templomában temették el.”²⁵ Jóllehet az itt idézett *Nagy legenda* két utolsó szakasza a 14. század második felében történt eseményeket idéz, de ez nem zárja ki, hogy a korábbi szakaszokat korábbi életrajzokból vette át az általunk *Nagy legenda*-ként ismert életrajz összeállítója. Az első esemény Erzsébet királyné, I. Károly Róbert özvegyének Szent Gellért püspök iránti nagy tiszteletéről szól, aki miután Szent Gellért közbenjárására a betegségéből felgyógyult, 1361-ben „Isten emberének monostorát épületekkel megtoldotta, és több drága ékes-

séggel és kelyhekkel feldíszítette. Ezenkívül ezüstből és aranyból csodálatos mívű koporsót készíttetett a szent ereklyéinek felmagasztalására. Ugyancsak abban a monostorban egy sírt építtetett oltárral s ebben a szent vértanú ereklyéit a mondott évben úgy helyezte el, hogy a nagyobb csontjait más szentek ereklyéivel az ezüst koporsóba tette, s a kisebb csontokat a ciliciummal, a korbáccsal és kámzsával, amelyben a vértanúságot elszenvedte, a márványsírra helyeztette. Áldott az emlékezete.” A *Nagy legenda*, ezt követően, a következő mondattal zárul: „Ez az asszony az Úrnak 1381. esztendejében költözött az Úrhoz, és Óbudán temették el, abban az apácakolostorban, amelyet ő alapított.”²⁶

Ez a Piast lengyel királyi családból származó Erzsébet 1320-ban tartotta esküvőjét I. Károly Róbert királyunkkal Budán. S bár a királyi székhely csak hosszú évek múltával, 1347-től lesz ismét Budán, de addig is rendszeresen hallunk a király budai jelenlétéről. A nádornak, a nádori bíróságnak állandó székhelye az óbudai királyi vár volt, és a nádor intézte Pest megye ispáni teendőit is. S ezt a nádori méltóságot 1323–42 között a Druget család töltötte be: Fülöp, majd a testvére János és utána a fia Vilmos. Ez a francia eredetű család I. Károly Róbert kíséretében jött Nápolyból Magyarországra. A nádori hivatal mellett, szolgálataik jutalmául, megkapták a királytól észak-kelet Magyarország hat vármegyéjének – Szepes, Újvár, Torna, Gömör, Borsod, Heves – ispáni hivatalát is. Meghatározó szerepük volt a király hatalmának megszilárdításában, amelynek fontos része volt a kulturális élet, a művészeti mecenatúra.

Károly Róbert király kultúrpolitikájának alappillére a magyar és a francia királyi hagyományok korszerű egyesítése volt. Ezt jelezte címerpajzsán az Árpádok vágásos jelvényének francia liliumokkal való egyesítése, amint ezt már nagyanyja, V. István király lánya, Magyarországi Mária nápolyi királyné is használta. Jól ismert Károly Róbert a magyar szent királyok iránti kiemelt tisztelete, amihez szorosan kapcsolódott Szent Gellért püspök kultusza is. Gellért Szent István egyházszerzésének tényleges megvalósítója, és akinek 1083. évi szentté avatását – együtt Szent István királlyal együtt – Károly Róbert az általa különösen tisztelt Szent László királynak köszönhetjük, aki 1092-ben Szent Gellért ünnepének kiemelt kilenc zsoltáros, nyolcados ünnepelését rendelte el, hasonlóan Szent István király ünnepéhez. Igen valószínű, hogy a *Kis-legenda* ekkor készült, hogy a káptalanok és a konventek karbeli istentiszteletéhez megfelelő tagolású és terjedelmű szöveget adjon. Gellért püspök e kiemelt tisztelete a 11. századtól folyamatos volt. Az Anjou-korban a királyi család Gellért püspök iránti nagy tiszteletének meggyőző bizonyítékai Erzsébet királyné nagylelkű adományainak fent idézett, kortárs híradása.

Mindezek ismeretében igen valószínűnek tartjuk, hogy a pesti főtemplom 2010-ben feltárt remekművű freskói Szent Gellért egykori, első sírjának emlékét őrzik. A korábbi, 13. század végi püspökszent egy mélyebb oltárfülke létét jelzi, és a fénylő azurit előtt megjelenő Mennyei Királynéja ábrázolás Károly Róbert király Gellért püspök iránti nagy tiszteletének az emléke lehet. Az egykori sírhely oltárát, amely minden bizonnyal őrizte a szent püspök ereklyéjét, ekkor teljesen felújították. A megrendelő a királyi udvarral közvetlen kapcsolatban álló plébános, vagy Pest város tanácsa, vagy az egyházi felettes jogkörét gyakorló esztergomi érsek, ebben az esetben talán a nagyműveltségű Telegdi Csanád (1330–49) lehetett, de készíthette

maga Erzsébet királyné is, esetleg még 1343. előtt, mielőtt megkapta volna fiától az óbudai királyi várat. Az ő ezüztománc házioltárának művészi világa igen rokon a pesti freskóval. A freskó kétségtelenül Szent Gellért mély Mária-tiszteletének állít emléket, a *Napbaöltözött Asszonynak*, akiről Nagyboldogasszony ünnepén, Fehérvárt, a király és az ország főpapjai, nagyurai előtt, hazánkban az első híres szentbeszédét tartotta.²⁷

A két IN SITU freskóképnek művészeti értékük mellett, a templom *építéstörténetére* vonatkozóan is nagy jelentősége van. Igazolja, hogy a templom szentélye – mint fentebb volt róla szó – már a 13. században is a maival azonos hosszúságú volt. A háromhajós, két homlokzati tornyos, román, majd gótikus stílusú bazilika a Duna pesti partján, a nagy tekintélyű Magyar Királyság jeles kulturális központja volt. A két freskóképet tartalmazó fülke a szentély főhelyén, a keleti falon, a hatalmas három osztású ablak alatt, a templom kiemelt kultuszhelye lehetett, hasonlóan az európai nagy zarándoktemplomokhoz, amelyek 1000 körülől kezdve épültek Európában. A legismertebb korai zarándoktemplomok a Tours-i Szent Márton, a Limoges-i Saint Martial, a Conques-i Sainte-Foy, a Toulouse-i Saint-Sernin és a Compostela-i Szent Jakab székesegyház, vagy Itáliában a padovai Sant’Antonio bazilika. Valamennyiükben a szentélykörüljáró teszi lehetővé a zarándokok számára, hogy a főoltáron folyó szertartások zavarása nélkül, a templomban őrzött ereklyék megközelítését. A szentélykörüljárót gyakran sugárkápornák veszik körül, amelyek közül kiemelkedik a templom főtengelyében épült keleti kápolna, amelyben, rendszerint a templom legfőbb kultuszképe vagy nagyjelentőségű ereklyéje kapott helyet, mint Padovában Szent Antal épen maradt nyelve. Igen valószínű, hogy a pesti főtemplomban a 13. században már megvolt a szentélykörüljáró, amiről a pillérek és azok alapozásának megkutatása adhat majd biztos felvilágosítást.

A pesti főtemplom főhelyén feltárt Madonna-freskó felveti a kérdést, hogy nem egy kegykép emlékét őrzi-e ez az ábrázolás? Ezt engedi sejtetni a török pusztítás után a 18. században megújult templom három Mária-kápolnája. Közülük a Máriazelli-kápolna oltára a legdíszesebb. S ha összevetjük az eredeti 14. századi, Nagy Lajos király által adományozott pompás, ötvösműbe foglalt *máriazelli Kegyképet (7. kép)* a freskóképpel, akkor meglepő formai és gondolati kapcsolatot találunk! Ugyanaz a bensőséges párbeszéd jelenik meg mindkét ábrázoláson. A freskó Máriaja azonban élőbb, közvetlenebb, mint a mélyen elgondolkodó, messze tekintő máriacelli Istenanya. A kis Jézus ábrázolása igen rokon a két képen. A fejtartás, a kézmozdulat és a hajviselet is hasonló. A fő különbség a kis Jézus testhelyzetében van. Ott karon ülő kisfiú, míg itt nagyobbacska álló gyermek, hosszú ruhában. Mi az oka, honnan ered ez a kétfajta beállítás? Bizonyára több oldalról kell megadni a választ. A mariológia, a keresztény hagyomány és a történeti-művészettörténeti kutatás együttműködésére van szükség. De addig is, talán, nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy a pesti kép *álló* Istengyermeke a *loretói kegyszoborra* is utalni kíván. Alig néhány évtizeddel a freskó elkészülte előtt, 1291-ben történt ugyanis, hogy a Szent Szűz názáreti házáat, a barlang előtt álló, téglából épült helyiséget a mohamedánok elől nyugatra menekítették. Ez év pünkösd havában, Magyarországi Mária nápolyi királyné 13 gyermekének egyike. Anjou Fülöp, Taranto hercege kapta esküvői ajándékként leendő apósától,

Nikephorosz Angelosz epiruszi despotától a loretoi Szent Házat. Angelosz emberei, – olasz nyelven az „Angeli” – szállították hajón a Magyar Királysághoz tartozó, Adria parti Terzátóba, Fiume közelébe. Innen vitték tovább a Szent Házat Itáliába, az Ancona közeli Loretóba, ahová 1294. december 10-én érkezett. Ez a nap mindmáig nagy ünnep Loretóban. Minderről az ismereteinket 1997-ig, – amikor a legújabb, a hagyományt igazoló régészeti és történelmi tudományos kutatások eredményei kötetbe foglalva megjelentek,²⁷ – Herceg Esterházy Pál a Magyar Királyság nádora által írt, és 1690-ben Nagyszombatban kiadott kisebb, majd 1696-ban megjelentetett kibővített *A Mennyei Korona* című munkája, majd Jordánszky Elek püspök, a pesti Tudományegyetem tanárának 1836-ban Pozsonyban kiadott *Magyarországban s az ahhoz tartozó részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem képeinek rövid leírása* című kötet adta. Ez utóbbit a kegyképek illusztrációi is gazdagítják, amelyek bizonyítják, hogy a loretoi Szent Ház kegyképe nagy hatással volt a hazai kegyképek ábrázolására.

A pesti főtemplom újonnan feltárt freskóival kapcsolatos fenti kutatások folytatást sürgetnek, hogy minél helyesebben határozzuk meg e nagyjelentőségű festészeti emlékek helyét a hazai és az európai képzőművészetben.

JEGYZETEK

1. *Derdák Éva*: Leleteink a budapesti Nagyboldogasszony főplébániatemplom szentélyében. *Műemlékvédelem*, LIV, 2010/6, 391–403.
2. A XII. századtól az 1340-es évekig használt jellegzetes öltözék: két egymáson viselt egyszerű ruha, amelyet cotte és surcot-nak neveztek. A surcot gyakran lefüggő, hasított ujjal készült, mint képünk kis Jézus öltözkén.
3. Fehér gyapjú-szalag, amelyet kör-alakban a vállra helyezve visel a metropolita. Négy fekete kereszt van beleszőve.
4. Ifj. Barta János–Barta Gábor: III. Béla jövedelmei. *Századok*, 127, 1993/3–4, 413–449.
5. Királylányok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban. Kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeumban, Szerk.: *Sarobe Ramon, Tóth Csaba*, Budapest, 2009. 210.
6. *Irásné Melis Katalin*: Régészeti kutatások a középkori pesti vár területén. *Archaeológiai Értesítő*, 121–122, 1994, 57–78; *Irásné Melis Katalin*: A pesti városalaprajz kialakulása és változásai a középkorban. In: Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és a régmúltból: Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára. Szerk. *Sz. Jónás Ilona*, Budapest, ELTE BTK, 1994, 88–107.
7. *Rogierius Magister* in: *Gombos Albin F.*: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regnum ex stirpe Arpad descendunt ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC.* Budapest, 1937–38. I. 270, 506, 777. *Rogierius mester*: *Siralmas ének*. Ford. *Horváth János*, in: *Millenniumi Magyar Történet, Források*. Szerk.: *Benda K. – Bertényi I. – Póty J.* Budapest, Osiris kiadó, 2001.
8. *Thomas de Spalato*: *Historia Salonitarum Pontificum atque Spalatensium*, in: *Schwandtner, Joannes Georgius*: *Scriptores rerum Hungaricarum*, Vindobona, 1748, 603, 606.
9. Szent Gellért püspök kis legendája. In: *Árpád-kori legendák és intelmek*, Szerk. *Érszegi Géza*, Budapest, 1983, 72., 91.

10. Charles de Montalambert: Árpád-házi Szent Erzsébet élete. Ford. *Havas István* Sch. P, Budapest, Új Ember Kiadó, 2006, 88.
11. Luitold diesseni kanonok (1224): „Copulatio nuptiarum celebratur Ungariae in civitate Ovena” Id.: *Salamon Ferenc*: Budapest története, II. 128.
12. *Fejér Georgius*: Codex Diplomaticus, VII. 7. 217.
13. *Pesti Napló*, 1864, nov. 10.
14. *Fejér* i.m. III. II. 323.
15. *Rogierius* magister: in: *Gombos Albin F.*: Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regnum ex stirpe Arpad desendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. Budapest, 1937–38. III.
16. *Némethy Lajos*: A pesti főtemplom története, Budapest, 1890. 27.
17. *Magyar Sion*, 1867, 763.
18. *Fejér* id. m. VIII. I. 269.
19. „...in primis vacavit semel plebes de Peste Vaciensis diocesis, cuius fructus ascendebant in universo ad summam XXIII marcharum fini argenti ad pondus Budense, de quibus elegi medietatem pro domino nostro, videlicet XII marchas fini argenti, quarum quelibet valet IIII florenos auri. Quas precepi domino *Concilino plebano* dicte plebis anno Domini MCCCXVIII die VII Februarii, ut solveret medietatem intra dominicam proximam per totum diem et residuum intra omnium sanctorum extunc proxime futurum.” *Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria 1281–1375. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia I/1. Budapest 1887. 24.*
20. Dominus *Petrus* de Pesti iuratus de credulitate extimavit suam plebaniam non ultra XL marquis valere et est exempta dicta plebania et sub episcopatu Vaciensi, solvit IIII marcas Budenses pro desima. U.o. 409.
21. *Dorothy C. Shorr*: The Christ Child in Devotional Images in Italy During the XIV Century, New York, 1954.
22. *Némethy Lajos*: A Pesti Főtemplom története, I. Az alapítástól 1752-ig. Budapest, 1890. 208.
23. *Némethy*, i.m. 196.
24. Szent Gellért püspök nagy legendája, In: Árpád-kori legendák és intelmek, Szerk. *Érszegi Géza*, Budapest, 1983, 91.
25. i. m. 94.
26. Karlsruhe, Badische Landesbibliothek, Hs. St. Peter Perg. 23.; XIV. századi pergamen kódex, *Szekfű László* (fordította, bevezette): *Gellért csanádi püspök*: Szentbeszéd az Úr megtestesüléséről és a Boldogságos szüzzről. In: *Kristó Gyula* (szerk): Az államalapítás korának írott forrásai, Szeged, 1999. 405–407.
27. *Monelli, Nanni*: La Santa Casa a Loreto, La Santa Casa a Nazareth, Loreto, 1997.

MÁRIA PROKOPP
 NEU ENTDECKTE GOTISCHE FRESKEN
 IN DER HAUPTPFARRKIRCHE DER STADT PEST

ZUSAMMENFASSUNG

In der Achse des gotischen Chorumganges der Pfarrkirche zu „Unseren lieben Frau” der Innenstadt (heute V. Bezirk) der Stadt Budapest (im Mittelalter Pfarrkirche der Stadt Pest) wurden im Jahre 2010 in einer Nische zwei gotische Fresken entdeckt:

- a) stehender Bischof-Heilige in Messgewand mit Pallium,
- b) die thronende Muttergottes im innigen Dialog mit ihrem Kind Jesus, der in ihren Schoss, im langen blauen Kleid steht.

Die Studie gibt eine tiefgehende Untersuchung der Fresken aus den Aspekten der Stilkritik, der Ikonografie und der Geschichte. Es wird festgestellt dass beide Fresken mit hervorragendem künstlerischen Niveau verfertigt waren.

Die Autorin datiert die Fresken folgendermassen:

- a) Ende des XIII. Jahrhunderts,
- b) zwischen 1320 und 1340

Der Auftraggeber war vermutlich der Pfarrer, der ein Mitglied des königlichen Hofes war. Das „thronende Muttergottes“-Bild ist stilistisch mit der Kunst des Hofes von König Karl von Anjou (1308–42) verbunden (z.B. mit den Miniaturen der Bibel von Demeter Nekcsei). Die Fresken haben – mit grosser Wahrscheinlichkeit – die Verehrung des in dieser Kirche begrabenen Heiligen Märtyrer Bischofs Gherard (+ 1046) erhöht. Der gelehrter Benediktiner aus Venedig hat Anfang des 11. Jahrhunderts sein Leben für die Christianisierung Ungarns geopfert.

Er ist vermutlich im östlichen Ende der Kirche, in der Nische, in der Achse der Kirche, unter dem Marien-Altar beigesetzt worden. Dieser Marien-Altar stand im 18. Jahrhunderts noch in der Kirche.